

Eski Türklerde Devlet Sisteminin Mutlak Monarşik Modelden Ayrılan Yönleri

Demokaan DEMİREL*

Öz

Eski Türklerdeki devlet yapısının temelinde dört unsur vardır. Bunlar; halk, özgürlük, ülke ve kanundur. Halk, boyların bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bağımsızlık, Türklerin büyük önem verdiği bir unsurdur ve bunun için mutlak bir devlet yapısı gereklidir. Ayrıca her Türk devleti belirli bir arazi üzerinde kurulmuştur ve Türk devletleri kanun anlamına gelen töre hükümlerine göre idare edilmişlerdir. Adalet, eşitlik ve insanlık törenin değişmeyen hükümleridir. Bu hükümler kişi hak ve hürriyetlerini güvence altına almaktadır. Eski Türkler disiplin, özgür düşünce, cesaret, geçmişe bağlılık gibi özelliklere sahip fertlerden oluşmaktadır. Bu çalışma, Eski Türk devletlerindeki yönetsel nitelikleri mutlak monarşik rejimlerin özellikleri ile karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Bunun için ilk önce devlet yönetimindeki unsurları dikkate alarak genel anlamda idari yapının özelliklerini tespit etmektedir. Kurultay ve törenin hükümdarın siyasal iktidarı üzerindeki etkileri tartışılmaktadır. Veraset usulü değerlendirilmektedir. Toplumsal bakımdan ise sınıfsal tabakalaşma ve özel mülkiyet, kadının aile içindeki rolü gibi hususlar monarşik sisteme göre incelemeye tabi tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Devlet Yapısı, Ülke, Töre, Bağımsızlık, Monarşi

The Different Aspects of the Ancient Turkish State from Absolute Monarchical Model

Abstract

The ancient Turkish states constituted on four basic elements. There were people, independence, territory and law. People came into being in pursuance of the amalgamation of clans. Independence was a characteristic which ancient Turks gave a big importance to it and it had to a strong state structure for independence. Also, every Turkish state had been based on a specific territory and they had been governed under the customary provisions which were described as law. Unchangeable provisions of the customs were justice, equity and humanity. These provisions assured on the individual rights and freedoms. Ancient Turkish societies had some features such as discipline, free-thinking, courage, loyalty to past and the state. This study aims the administrative qualities of the ancient Turkish states to compare with the characteristics of the absolute monarchical regimes. First of all for this, it is to determine features of administrative structure by taking into account the elements of the state administration, and then it points out fundamental differences of the ancient Turkish state system from absolute monarchic models. The state assembly "Toy" and the laws how do have effects on the political power of the ruler are discussed. The inheritance method is evaluated. In social care; class stratification and private ownership, the roles of women in the family and the political arena are examined according to the monarchical system.

Keywords: The State Structure, Territory, Law, Independence, Monarchy

---

* Yrd. Doç. Dr., Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, demokaand@gmail.com

Giriş

Türkler devlet bilincine erken ulaşmış ve her zaman için devletin, milli varlığı koruyan, yaşatan ve geliştiren vazgeçilmez bir müessese olduğunun farkında olmuşlardır. Bu bakımdan Türkler dünya medeniyet tarihinde başlıca iki hususta önemli rol oynayarak hünelerlerini göstermişlerdir. Bunlardan ilki; Orta Asya'nın son derece olumsuz iklim ve çevre şartlarının zorunlu kıldığı atlı-göçebe hayat tarzını gerçekleştirmiş olmaları, diğeri ise yasalara ve törelere göre düzenli bir biçimde işleyen büyük devletler kurmalarındır. Bunda sahip oldukları değerlerin yeni yerler ele geçirmeyi, huzur ve barışı sağlamayı teşvik edici yapısı, ayak basılan coğrafyalarda istila ve sömürüye yönelmekten çok düzeni tesis etmeye çalışmaları önemli bir etken olmuştur.

Eski Türklerde devlete kutsallık kazandıran otorite, iradesini ve gücünü milletin varlığından almıştır. Devlet kavramı millet, ülke, egemenlik ve teşkilatlanma temelinde somutlaşmıştır. İlk kez bir devletin adı olarak Türk ismi Çin kaynaklarında M.Ö. 552 yılında geçmektedir. Coğrafya olarak ise erken orta çağlarda Türk adının Baykal-Hazar-Çin hududu içerisinde ortak bir siyasi kimliği niteleyen bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Çeşitli isimler adı altında varlığını sürdüren Türk toplumları ortak bir kültürel ve siyasi kimlik olarak Türk adını benimsemiş olup bu bahsedilen husus çeşitli yabancı menşeli kaynaklar tarafından da güçlü bir biçimde ortaya konmaktadır. Kavramsal bakımdan Eski Türkler tabiri Merkezi Asya ile milattan önceki dönemden itibaren etnografya dönemini ve Güney Sibirya olarak bilinen Merkezi Asya bölgesine Rusların gelmesiyle son bulan dönemi kapsayan tarihsel sınırlar içindeki tüm Türk halkları için kullanılmaktadır (Ekrem, 2006: 24).

Bu çalışmada amaçlanan siyasi ve kuramsal açıdan Eski Türk Devletlerinin yönetimine ilişkin nitelikleri belirleyerek bunların monarşik rejimlerden hangi hususlarda farklılık gösterdiğini açıklamaktır. Çalışmada literatür incelemesi yapılmak suretiyle metodolojik ve karşılaştırmaya dayalı analitik bir bilimsel yöntem kullanılarak devlet modelinin temel kurumları ele alınmış; hükümdar ve hükümet yapısı, ordu, kurultay (Toy) şeklindeki yapı gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda devletin dayandığı unsurlar olan halk, ülke, egemenlik ve kanun (töre) temaları üzerinde durulmuştur. Eski Türk devlet sistemindeki yapısal özelliklerin açıklanmasının ardından bunların monarşik rejimler ile farklılaşan yönleri değerlendirilerek çeşitli çıkarımlarda bulunulmuştur.

Devletin Temel Kurumları

Bu başlık adı altında Eski Türklerdeki hükümdarlık ve hükümet yapısı, ordu teşkilatlanması ve kurultayın devlet sistemi içindeki konumu işlenmektedir.

Hükümdar (Kağan) ve Hükümet Yapısı

Kağan unvanı tarihte ilk kez Hunlar tarafından kullanılmıştır ve il kelimesi ise Eski Türklerde devlete karşılık gelmektedir. İl, aileden başlayıp aileler birliği anlamına gelen urugların birleşmesiyle oluşan boy ve budun halkalarının en gelişmiş ve nihai şeklidir. İlk sosyal birlik olan aile, kan akrabalığı esasına dayanır ve tüm sosyal yapının çekirdeği durumundadır. Türklerdeki Hakan çadırlarıyla gök kubbe arasındaki benzerliğe dikkat edildiğinde devlet düzeni ile aile düzeni arasında sıkı bir ilişki kurulduğu görülür. Türk Kağanlarının çadırlarının kubbeli olması göğün yerdeki sembolü olarak kabul edilmiş, gök kubbe devletin, çadır ise ailenin örtüsü olarak düşünülmüştür (Niyazi, 2001: 26).

Kağan dışında, “Tan Hu”, “Han”, “Yabgu” gibi unvanlar alan hükümdar, ülkeden ve halktan birinci derecede sorumlu olan kişidir. Kağanın başlıca vazifeleri; milletine bakmak, gözetmek, doyurmak, boyları bir arada tutarak düzen içinde yaşatmak, dış tehditlere karşı tedbir almak ve yeni yerler ele geçirmektir. Eski Türk inancına göre taht, Kağan’a Tanrının bir ihsanıdır. Bu bakımdan Türk Kağanına Tanrı tarafından “Kut” verildiğine inanılır. Kut; devlet, saadet, ruh, baht ve ikbal anlamlarına gelmekte olup, Tanrının kutladığı Kağanına tüm dünyayı vaat ettiğine inanılır. Ancak; “Kut” Kağan’a ve ailesine ömür boyu bağışlanmamıştır. Kağan’ın başarısız seferleri, ekonomik yoksunluk ve adaletsizlik gibi kötü idare biçimleri sergilemesi durumunda görevden alınması mümkündür (Taşağıl, 1999: 58). Kut’a sahip olduğuna inanılan Aşına (Asena) boyunun kurucu atalarının dişi bir kurt tarafından yetiştirildiğine ve sahip oldukları demircilik yetenekleriyle dağı erittikleri kabul edilir (Roux, 1997: 49). Hükümdarlık klanı olarak nitelendirilen bu sülale içinden kimin kağan olacağını belirleyen kesin bir veraset kuralı da yoktur. Türklerdeki egemenlik anlayışına göre hanedanın kadınları dışındaki tüm erkek üyelerin egemenlikten pay almaya hakları vardır. Hanedan üyelerinin egemenlikten pay almaları sonucu ortaya çıkan yapıya “ülüş sistemi” denir. Ülüş sisteminde ülke hanedan üyeleri arasında paylaşılmaktadır. Hanedanın erkek üyeleri, egemenlik ve iktidarda eşit hakka sahip olduğundan içlerinden biri kağan olarak tahta çıksa bile, potansiyel olarak hepsi ülkeyi yönetme hakkına sahiptir (İnalçık, 1959: 74-75; Ergin, 1970: 4-31). Bu durum Eski Türk devletlerini hızlı bir çöküş sürecine sürükleyecek kanlı veraset savaşlarına neden olmuştur. Türk hâkimiyet telakkisinde belli bir veraset hukukunun bulunmaması nedeniyle taht kavgaları meşru bir hak

olarak algılanmıştır (Koca, 2002: 828). Devlet yönetimine ilişkin istikrarlı bir veraset sisteminin bulunmaması eski Türk devletlerinin kısa ömürlü olmalarına sebebiyet vermiştir.

Eski Türklerde bakan konumundaki yüksek görevlilere “Buyruk”, başbakan konumundaki birinci vezire de “Ayguci” veya “Öge” denirdi. Buyruk, Eski Türklerde Kağan yardımcılarında verilen unvandır. Çin kaynaklarına göre, Göktürk ve Uygurlarda buyruk sayısı dokuzdur. Ayguciler hanedan dışından, devlete yaptıkları yararlı hizmetlerle seçkinleşen, halkın sevip saydığı kişiler arasından seçilmektedir. Buyruklar içinde en yüksek mertebedeki baş vezirin unvanını taşıyan kişi, Kağan adına ordu komutanlığı yapmaktan diplomatik ilişkileri yürütmeye kadar geniş bir yelpazede yetki ve sorumluluk sahibidir (Öztürk, 1973: 34). Bu bakımdan Ayguci merkezi idaredeki en önemli yapıtaşlarından biridir.

Yabgu ise birer küçük il olan bağlı budunların başlarındaki beylere verilen yüksek bir unvandır. Yabgular genellikle hükümdarların büyük kardeşleridir. Şad, bağlı İl’e merkezden gönderilen idarecidir. Şadlar hükümdarların küçük kardeşleridir. Genellikle devlete bağlı boylar, kavimler veya kent-devletleri Ulu Kağan’a bağlı bu reislerle verilmektedir. Devletin belirli bir bölgesinin bir yetkiliye verilmesi orada yaşayan kavimlerin yönetimini de sağlamaktadır (Yörükkan, 2004: 121-122). Yabgu ve Şadlar devletin merkezi yapısı dışında taşrada da denetim ve gözetimi sağlama isteğinin bir sonucu olarak görülmelidir.

Devlete bağlı daha küçük alt birimler olan boy beyliklerine gönderilen ve buralarda bir yandan kağan adına sevk ve idareyi yönlendiren tudunlar, bir yandan da vergi işlerini koordine eden devlet idaresindeki üst düzey memurlardandır. Hunlarda, Göktürk ve Uygurlarda başında “Bitigçi” veya “Tamgacı” denilen üst düzey bir bürokratin bulunduğu çeşitli dilleri konuşup yazabilen kâtip ve kuryelerden oluşan heyetlerin var olduğu bilinmektedir. Bitigçi ve Tamgacı, Toy’da ve hükümet toplantılarında dış politikayla ilgili alınan kararları takip etmekle mükelleftir (Donuk, 1998: 84; Kafesoğlu, 1997: 278).

Ordu

Eski Türklerde devlet yapısı orduya hâkim olan ilkelerle şekillenmiştir. Ordu yapısını belirleyen temel unsur Mete (Oğuz Kağan) Han’a atfedilen onlu sistemdir. Milli birlik ve bütünlüğün sağlanmasında onlu sistem etkili bir unsur olmuştur. Onlu sistem sayesinde orduda tüm boylar, onbaşılardan tümen başlarına kadar kumanda zinciriyle birbirine bağlanmakta, bu durum kader birlikteliği ve kaynaşmayı da beraberinde getirmektedir. Onlu sistem Türk siyasi teşekküllerinin tam bir disiplin içinde çalışmasını sağlayan başlıca faktördür (Kafesoğlu, 1996: 75).

Ordu; aile, boy ve budun dilimlerine göre taksim edilmiş, bir boyun 1000, budunun ise 10000 askerle sefere icabet etmesi beklenmiştir. Ordunun başkomutanı kağandır. Savaş açma ve sefer için birlik sevk etme kararlarını Ulu Kağan vermektedir. Göktürklerde subaşılık (ordu komutanlığı) ise Şadlara, Kağanların küçük kardeşlerine bırakılmıştır. Ulu Kağanlar hem büyük seferlere hem de akın seferlerine katılabilirler ve Ulu Kağanların “Böri” yani Kurt denilen kendi özel korumaları da bulunmaktadır (Erkoç, 2008: 231). Eski Türk devletlerinin savaşçı doğası ve atlı göçebe yaşam tarzı nedeniyle ordu devlet yönetiminin belkemiğini oluşturmaktadır ve ordu ile millet devletin bekası için yekpare bir bütünlük içindedir.

Kurultay (Toy)

Toy hükümetten ayrı olarak siyasi, askeri, iktisadi ve kültürel tüm meselelerin görüşülüp karara bağlandığı bir meclistir. Üyelerine Toygun denilen bu meclis Mete Han (M.Ö. 209-174) devrinden itibaren Türk devletlerindeki önemli müesseselerden biri olmuştur. Toy, Kağandan sonra devletin iç ve dış tüm sorunlarının görüşülüp kararlaştırıldığı yüksek bir kurul organı olup, Kağan Toy’un kararlarının tümüne uymak zorunda değilse de onun kararlarını dikkate almak durumundadır. Bir devlet meclisi olan Toy’a başta Kağan olmak üzere, Kağan’ın karısı Hatun, Ayguci veya Öge, Buyruklar ve Tudun gibi beyler katılmaktadır. Tarhan, Apa, Erkin gibi unvanlara sahip Toygunlar, hizmetleri sayesinde devlet yönetiminde yükselmiş toy üyesi yüksek memurlardır. Savaş ilanı ve Kağan’ın ölümü dışında Yılbaşı, İlkbahar ve Sonbahar olmak üzere senede üç kez toplanan Toylarda devlet ve millet meseleleri müzakere edilerek karara bağlanmaktadır. Toy; yasama ve yürütme yetkilerine sahiptir. Ayguci devlet yönetiminde icranın başıdır. Toylarda alınan kararların icrasından birinci derecede sorumludur (Kafesoğlu, 1997: 261). Toy’un bizzat kendisi töre koyar. Kağan’ın töre koyması doğrudan tek başına değil; yine Toy yoluyla gerçekleşir. Toy’a kanun teklifi Kağan tarafından yapılır ve kabul edilirse töre halini alır. Eski Türklerde Kağan seçiminde devlet meclisinin rolü büyüktür. Tahta geçiş kimi hallerde devlet meclisince yapılır. Bazen de mücadele sonucu tahta geçiş hakkını elde edenin kurultay tarafından onaylanması şeklinde olur (Arsal, 1974: 270-271; Avcıoğlu, 1979: 276-277). Toy yapılanması hem bir tür yasama organı niteliğindedir hem de siyasal sistem içinde bir fren-denge unsurudur. Kağanın devlet yönetiminde mutlak, sınırsız ve keyfi bir egemenliğinin bulunmadığına işaret etmektedir. Örneğin; Göktürk hakanı Bilge Kağan’ın ülkedeki kentlerin surlarla çevrilmesi ve Budizm ile Taoizm’in serbestçe tanıtılması konusunda yaptığı iki teklif Türk milletinin hayat görüşüne ters düştüğü için meclis tarafından reddedilmiştir (Mandaloglu, 2012: 217). Kağanın devleti yönetme kudreti bağlamında Toy oldukça önemli bir fonksiyona sahip olup bir anlamda kağanın hükümranlılığına siyasal açıdan meşruiyet kazandırıcı bir rol üstlenmektedir.

Özellikle İlkbahar toyu askeri-stratejik meseleler, dış politikayla ilgili işler, elçi kabulleri, yeni hükümdar seçimi gibi önemli devlet işlerinin görüşülmesi nedeniyle diğerlerine göre daha önemlidir. Toylarda eski Türk geleneklerine göre sıkı bir devlet protokolü ve disiplini uygulanır, Toylara devletin ileri gelenleri ve beylerinin yanı sıra halk da katılır, tâbi beyler ve yabancı zümrelerin temsilcilerinin bizzat katılmış olmaları ise devlete bağlılıkları ve yeni hükümdarı tanıdıkları anlamına gelir. Aksi bir davranış isyan şeklinde yorumlanır (İzgi, 1977: 31). Toy; devletin idari sistemi içinde üyelerinin temsili bir niteliği olması, yani kendi kabilelerinin iradelerini temsil etmeleri ve Kağan'ın iktidarını sınırlandırmaları gibi sebeplerle oldukça demokratik bir niteliğe sahiptir. Hatunların siyasi hayat içindeki konumu ile ilgili ilk bilgilere Çin kaynaklarında rastlanmaktadır. Çinli tarihçilerin yazdıklarına bakılırsa Türklerde hükümdar eşleri devlet meselelerinde görüşlerini açıkça beyan etmekteydi. Hakan tek başına bir elçiyi huzuruna kabul etmez sağda hakan solda hatun oturduğu bir zamanda huzura alınır, şölenlerde, kurultaylarda (kinkeşlerde), ibadet ve ayinlerde, harp ve sulh meclislerinde, Hatun da mutlaka Hakanla beraber bulunurdu. Devlet teşkilatı içinde Hatun, Kağandan sonra gelen en önemli güçlerden birisiydi. En önemli yasama organı olan Toy üyesi olan Hatunlar hükümdara vekalet edebilir, ordu komutanlığı yapabiliirdi. Hatunların hizmetinde görev yapan bakanlar vardı. Kadınlar; hükümdar, kale muhafızı, vali, sefir olabilirlerdi (Gökalp, 2015: 193-204; Kafesoğlu, 1997: 258). Orhun abideleri de kadının siyasi rolünü ortaya koyan önemli bir örnektir. Kültigin abidesinde ikinci Göktürk Devleti'nin kuruluşu anlatılırken, “Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş, Türk Milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltiş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak” diye yazmaktadır (Orkun, 1987: 34). Aslında Eski Türk devletlerinde kadınların siyasette yüksek mevkilere gelebilmeleri annenin aile içindeki rolünden kaynaklanmaktadır. Babadan sonra aileyi anne temsil ettiği için annenin yeri babanın diğer akrabalarından daha ileridir. Babanın mirası ve çocukların sorumluluğu anneye kalmaktadır. Kadınların hükümdar naibi ya da devlet içerisinde söz sahibi olmalarının temel sebebi budur (Kabaklı, 2008: 204). Hatunun da Kağanla birlikte yönetime katılabilmesi, Kağan öldüğünde yerine geçecek oğlu küçük ise oğlu adına devleti yönetebilmesi, devlet meclislerine bizzat katılarak oy sahibi olması devletin genel anlamda demokratik niteliğini pekiştirmektedir ve katılımcı bir devlet yönetim anlayışına işaret etmektedir (Gömeç, 1996: 122).

Devlet İdaresinin Ana Unsurları

Bu kısımda Eski Türklerde devletin dayandığı unsurlardan Halk, Ülke, Egemenlik ve Kanun (Töre) başlıklarına değinilmektedir.

Halk (Kün)

Eski Türklerde halka kün, budun veya el denilmektedir. Budun; boylar birliği manasındadır. Aynı soydan gelen ve aynı dili konuşan boyların bir başkan etrafında toplanmasıyla budunlar oluşmaktadır. Orhun abidelerinde geçen; “Yukarda Türk Tanrısı Türk Milleti yok olmasın diye! Bir millet olsun diye!” tarzındaki ifadeler devletin esas kurucusunun ve sahibinin Türk milleti olduğunu vurgulamaktadır. Türklerde devletin güçlü temellerle kurulup sağlamlaştırılması amacıyla tüm Türk boylarının aynı çatı altında toplanmasına büyük önem verilmiştir (Niyazi, 2001: 41). Ayrıca kişiler şahsi bir hukukla donatılmıştır ve ekonomik olarak da hür bir hayat düzeni vardır. Her fert kendi şahsi mülküne sahiptir ve onu istediği gibi kullanıp tasarruf etmekte serbesttir. Göçebe hayat tarzı nedeniyle tarımsal faaliyetler az olduğu için feodal bir yapı oluşmamıştır. Eski Türk devletlerinde toplumsal açıdan bir sınıflaşmanın bulunmaması toplumsal düzenin eşitlikçi bir karaktere sahip olduğunu da göstermektedir. Toplumsal açıdan her birey, kadın-erkek savaşa her zaman hazır birer askerdir. Türk toplulukları siyasi vasıftadır. Dini bir karakter taşımadıklarından toplumsal yapıda ruhban sınıfı yoktur (Kafesoğlu, 1997: 228-229).

Ülke (Uluş)

Eski Türk devletlerinde ülke hükümdarın şahsi malı olmaktan çok, her daim korumakla görevli olduğu bir ata yadigârı olarak algılanmıştır. Ülkeye hiçbir zaman toprak parçası gözüyle bakılmamış, aksine büyük bir kutsiyet atfedilmiştir. Toprak devletin temeli olarak görülmüş, ata toprağını ata ruhlarıyla diğer koruyucu ruhların koruduğuna inanılmıştır. Türk milleti yalnız hür ve müstakil bir şekilde hayatını idame ettirebildiği toprağı vatan olarak kabul etmiştir. Bu da aile ile devlet birliğini sağlayan güzel bir inanıştır (Kafesoğlu, 1997: 223; Ögel, 1982: 225-226). Türklerde bağımsızlık ülküsünün ve devlet bilincinin mevcudiyeti, kurulu devletleri gerileme ve yıkılma sürecine girdiğinde göç etme yoluyla hemen yeni bir devlet kurma arayışına girme düşüncesinde somutlaşmıştır.

Egemenlik

Türkler egemenlik kavramını “Oksızlık” kelimesiyle ifade etmişlerdir. Temelini Türk kültüründe bulan ve egemenliğin zorunlu kıldığı bağımsızlık duygusu Türk milletinin karakteristik özelliklerinden biridir. Devlette hâkimiyet iki biçimde kendini göstermektedir. Bunlardan ilki olan iç hâkimiyet yani devletin elinde bulunan topraklarda emretme hak ve yetkisini tam olarak gerçekleştirmesidir. Devlette hâkimiyetin ikinci tezahürü ise tam

bağımsızlıktır (Koca, 2002: 82). Devlet bağımsızlıkla eşdeğer görülmüştür. Atlı göçebe kavimlerin bir araya gelerek devlet kurmaları ve devletin bekası için çalışmaları bu temel düşüncenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Türk devlet geleneğinde Kağanlar, töreleri uygulamak için Gök Tanrı tarafından atanan bir görevli olmaktan öteye geçememiştir. Türklerdeki egemenlik anlayışı, tanrısal kaynaklara dayandığı ve bu bir gelenek halinde asırlarca sürdüğünden geleneksel; hanedanın kendisine üstün özellikler atfetmesinden dolayı ailesel karizmatik ve siyasal iktidarın töreye bağlı olması nedeniyle yasal otorite özelliklerinden oluşan karma bir yapıya sahiptir (Özdemir, 2009: 129-135). Bağımsızlığın korunmasında ve sürdürülmesinde Kağan'ın başarı veya başarısızlıkları göz önünde tutulmuştur. Devlet yönetimindeki başarısız sonuçlardan dolayı egemenlik tehlike altına girdiği anda hükümdar değişimi yoluna gitmekten çekinilmemiştir.

Töre (Kanun)

Eski Türk devletlerinde hâkimiyetin kaynağı olan Tanrı, hâkimiyetini hükümdar aracılığıyla, hükümdar ise töre yoluyla kullanırdı. Dolayısıyla Türklerde devletin varlığı ve sürekliliği töreye bağlıydı ve devlet töre hükümleri çerçevesinde yönetiliyordu. Töreler, genellikle halka veya kurultaya danışılarak çıkarılmıştı. Bu anlayış en geniş anlamıyla toplumun ortak bilincinin ürünü olan Türklere özgü bir hukuk kodu olarak ortaya çıkmıştır. Türk töresine göre; Kağan'ın en başta gelen görevi devletin birlik ve beraberliğini sağlamak ve korumak üzere ekonomik refahın, adaletin ve asayişin sağlanmasıdır. Bunun için Kağan'ın adil töreler yaparak bunları adaletle uygulaması yönetim hakkının devamlılığı ve halkın kendisine itaat etmesi için elzemdir. Aksi takdirde kutun Tanrı tarafından geri alındığı inancıyla Kağan'ın tahttan indirilmesi söz konusudur. Orta Asya Türk devlet geleneğinde kut bir Tanrı ihsanı olarak kabul edilirken, kut sahibi olan siyasal iktidar töre hükümleriyle sınırlandırılmıştır (Özdemir, 2009: 129-130; Kaşıkçı, 2002: 889). Töre hukuku kapsamındaki kurallar bütününe oluşturduğu ortam hukuksal/ussal otorite ile siyasal meşruiyet arasında bir ilişkinin bulunduğu işaret etmektedir. Hukuksal/ussal nitelik, Kağanların yaptıkları işlerden dolayı hesap vermeleri ve hatta meşruluğunu kaybeden iktidara karşı itaat etmeme hakkının öngörülmemesinden kaynaklanır.

Eski Türklerde töre; iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri, kurultaylarda verilen kararların töre olarak kabul edilmesidir. Diğeri, törenin halk içinde kendiliğinden ve yavaş yavaş oluşabilen yosun denilen gelenek-görenek kurallarının Kağan tarafından kabulüyle töre şeklini almasıdır. Başa geçen her Kağan'ın mutlaka bir töre oluşturması zorunlu olduğu için töre aynı zamanda yasama gücünün de bir sembolü olarak görülmektedir. Törenin ortadan kalkması

devlet nizamının ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Devlet düzeninin işlemesi, hükümdarın devleti yönetmesi, halkın huzur içinde yaşaması törenin doğrudan uygulanmasıyla bağlantılıdır. Eski Türk devletlerinde törenin Kağan tarafından düzenlenmesi veya ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar doğrultusunda şekillendirilmesi gerekmektedir. Töre, yalnızca Kağanın töreye uygun hareket etmesi ile uygulanmaz. Törenin uygulanabilmesi için devlet ricalinin uyum içerisinde hareket etmesi gereklidir. Töre, Kağan tarafından temsil edilmekle birlikte ondan daha üstün bir konumdadır. Çünkü töreye karşı çıkan Kağan kutunu yani hakimiyetini de kaybeder (Berber, 2011: 3-4). Türkler sınıfsız bir toplumsal yapıya sahip olduklarından töre hükümleri tüm vatandaşlara eşit bir biçimde uygulanmıştır. Adalet, faydalılık, eşitlik ve insanlık törenin değişmeyen hükümleridir. Töre sayesinde toplumun devlete bağlılık ve güveni daha da artmıştır (Durmuş, 2008: 42-43; Özdemir, 2009: 131). Töre, devletin belli kurallar içinde işlemesini sağladığından toplumun devlete olan güvenini ve sadakatini de arttıran önemli bir unsurdur. Türklerin tarih boyunca oldukça geniş bir coğrafi alana yayılması ile töre kavramı da daha fazla anlam ifade etmeye başlamıştır. Töre; din, gelenek, görenek, örf, yargı, hak, hukuk, duruşma, celse anlamlarında da kullanılarak bir anlam genişlemesine uğramıştır (Berber, 2011: 6).

Devletin Niteliklerinin Mutlak Monarşik Rejimlerle Kıyaslanması

Monarşi sözcüğü Fransızca “Monarchie” kelimesinden dilimize girmiş olup Yunanca “Tek Şef” anlamına gelen Monos ve Archein kelimelerinden türemiştir. Tek kişinin yönetimi anlamına gelmektedir. Bir hükümdarın devlet başkanı olduğu bir yönetim biçimidir. Monarşilerde siyasal güç yürütme organında birleşmiş, monark; yasama, yürütme ve yargıyla ilgili tüm yetkileri kendi elinde toplamıştır (Gözler, 2008: 92). Daver (1993: 169); hükümdarın konumuna göre monarşilerin sınıflandırılabilceğini belirtmektedir. Buna göre; kendisine tanrısal nitelik atfedilen hükümdarlara sahip monarşilerde monarkın Tanrı dahil hiç kimseye hesap verme yükümlülüğü yoktur. Yarı-tanrısal nitelikler atfedilen hükümdarların bulunduğu monarşilerde iktidarın sahibi Tanrı tarafından seçilmiştir ve iktidarını Tanrı adına sürdürme anlayışı geçerlidir. Monarşilerde hükümdarlar uyruklarının bazılarını (zengin ve güçlü soylular, etkili din adamları gibi) korumak ve kollamak zorundadır. Çünkü; monarşilerde hükümdar ile halk arasında ara sınıf olarak da tabir edilen senyörler, din adamları gibi elit tabaka yer almaktadır. Zenginliklerin paylaşımında herhangi bir eşitlik bulunmadığından bu elit tabaka lüks içinde yaşar veyaptığı yüksek harcamalar gelir eşitsizliklerinin varlığını yansıtır. Ataerkil bir sistem olan monarşide yönetici halkın mutluluğunu gözetmez. Aksine kişisel çıkarlarını halkın ve yoksul bırakılmasında görür. Monarşilerde tek kişinin elinde bulunan egemenlik bölünemez niteliktedir. Ayrıca din olgusu siyasal iktidarın bir aracı ve sosyal kaynaşmanın etkili bir

unsurudur. Monark devlet yönetiminde etkili olabilecek sayılı bilgini ve erdemli kişileri bulup ortaya çıkarabilecek tek kişidir. Hükümdarın özel çıkarı ile kamunun genel çıkarları adeta özdeşleştirilmiştir. Bu açıdan monarşilerde siyasal iktidarın bölünmesi bir anlamda onun yok edilmesi anlamına gelmektedir. Hükümdarın buyrukları yasa niteliğindedir. Yasama yetkisi mutlak olan egemenin koyduğu yasalarla kendisinin bağlı bulunduğunu söylemek oldukça güçtür (Akat, 1974).

Eski Türk devletleri ile monarşik rejimler tahtın Tanrının bir ihsanı olarak görülmesi ve Kağan'ın Toy kararlarının tümüne uymak zorunda olmaması noktalarında kesişmektedir. Örneğin; Mete Han, devlet meselelerini mecliste dile getiren ve görüşlerini belirten devlet adamlarını dinlemekle beraber son kararı daima kendisi vermiştir (Erdoğan, 2014: 47). Ancak danışmadan ve alınan karara uymayarak hakimiyet hakkını kullanan hükümdarlara zaman zaman müdahale de edilmiştir.

Eski Türk devletlerinin monarşik rejimlerden farklılaştıkları önemli alanlar da vardır. Bunların başında; Kağan'ın kötü idaresi sonucunda tahttan indirilebilmesinin mümkün olması, belirli bir veraset kuralının bulunmaması, monarşik devletlerin oldukça merkezi, otoriter bir yapıya sahip olmalarına karşın, devlete bağlı boylar, kavimler ve kent devletlerinin başlarına “Yabgu”, “Şad”, “Tudun” unvanlı yöneticilerin atanması ve mutlak otoritenin bu kişilerle paylaşımı gelmektedir. Ayrıca Toy kararlarının Kağan tarafından mutlaka dikkate alınması zorunludur. Kağan tek başına töreleri belirleyemez; ancak Toy kanalıyla töreleri saptayabilir. Tahta geçiş hakkını elde eden kişi mutlaka Toy'un da onayını almak zorundadır. Toy, yeni hükümdarı kabul ederek siyasal açıdan meşrulaştırdığı gibi; gerekçesini belirtmek suretiyle reddebilme hakkına da sahiptir. Hatun Toy aracılığıyla devlet yönetiminde söz sahibi kılınmıştır. Yeni hükümdarın halkın aktif katılımıyla gerçekleşen Türk geleneklerine uygun bir biçimde düzenlenen törenlerle yönetimi devralması ise halk ile devletin bütünleşmesinin bir işareti sayılmalıdır (Erdoğan, 2014: 42-48). Törelerin yapım sürecinde halka da danışılmakta, töre hükümleriyle Kağanın siyasal iktidarı sınırlandırılabilir. Kağanın mutlak monarşilerdeki gibi sınırsız, sorumsuz ve keyfi bir egemenlik hakkı bulunmamaktadır. Ortak bir sorumluluk sistemi tüm devlet yapısına hakim kılınmıştır. Devleti idare etme yetkisi hükümdar dahil hiç kimsenin tek başına elinde toplanmamıştır (Durmuş, 2007: 28-29).

Toplumda her ferden şahsi mülkiyete sahip olması ve ülkenin hükümdarın şahsi bir malı olarak değil; atalardan kalan değerli bir miras olarak algılanması monarşilerdeki tebaa kavramından uzaklaştığını göstermektedir. Toplumsal düzeyde sınıfsal bir tabakalaşmanın ve ayrıcalıklı bir ruhban sınıfının bulunmaması monarşik yapılardaki gibi sadece elit bir

kesimin devlet yönetiminde etkili olmasını engellemiştir. Monarşik yapılardaki “millet devlet için vardır” anlayışının yerini Eski Türklerde devletin millet için var olduğu gerçeği almıştır ve devleti yöneten hükümdar halkına karşı doğrudan sorumlu kılınmıştır (Durmuş, 2007: 30).

Sonuç

Eski Türk devletlerindeki temel kurumları ve devletin dayandığı ana unsurları ele alan bu çalışma sonucunda Eski Türklerde görev paylaşımına dayalı, sorumluluk ve işbirliği anlayışına bağlı kolektif bir yönetim anlayışının mevcut olduğu görülmektedir. Hükümdarlık makamı, Ayguci ve Buyruklardan oluşan hükümet yapısının yanında, devletin bağımsızlığı için büyük önem taşıyan bir ordu teşkilatlanmasıyla devlet yönetiminde alınan kararların katılımcı bir renge bürünmesini sağlayan Toy adındaki danışma meclisi devlet yönetimindeki temel merkezi kurumlardır. Özellikle Kağanların icraata geçmeden önce Toy ve hükümet üyeleriyle istişare etmeleri devletin demokratik bir karar alma ve uygulama sürecine sahip olduğunu göstermektedir. Katılımcı bir devlet yapılanması oluşturulması alınacak idari kararların meşruiyetini de arttırmaktadır. Türk Kağanı yaptığı icraatlardan dolayı önce Tanrı huzurunda, sonra da kendi halkına karşı sorumludur ve vazifelerini yerine getirebildiği sürece iktidarda kalabilir. Aksi takdirde kutunun giderek tahttan indirileceğini bilir. Kağanın siyasal iktidarının töre ve toy yoluyla sınırlandırılmış olması sınırsız ve mutlak bir egemenlik hakkına sahip olmadığını göstermektedir ve devleti idare etmesinde bireysel performansının etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Kağanın başarısız bir yönetim örneği sergilemesi üzerine devlet yönetiminden uzaklaştırılması devletin egemenliğinin korunması açısından zorunlu görülmektedir. Bu bakımdan Eski Türk devlet sisteminde Kağanın mutlak, keyfi, sınırsız bir siyasal egemenliğinden söz edilemez. Monarşik rejimlerden farklı olarak Kağan devlet yönetiminde etkili tek otorite değildir. Devlet idaresinde soylular ve rahipler gibi sınıfsal yapılara yer olmadığından tüm toplumsal kesimler eşit oranda siyasal katılma hakkına haizdir. Devlet belli bir hanedanın ortak mülkü sayılmayıp belirli bir veraset kuralı ortaya konmamıştır. Bireysel mülkiyete dayalı serbest bir ekonomik düzen vardır.

Devlet anlayışında adalet veya töreye sadakat ise meşruiyeti sağlayan ilkedir. Töre yapma ve iktidar hakkının aynı kişide birleşmekle birlikte çıkarılan törelerde halka ve kurultaya da danışılmıştır. Oysa mutlak monarşik rejimlerde kanun yapma veya mevcut kanunları değiştirme yetkisi mutlak erke sahip hükümdara aittir. Devlet teşkilatı, milletin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak ve günün şartlarına göre kurulmuş, bağımsızlık devletin temeli olarak görülmüştür. Bağımsızlığın devam ettirilmesinde devleti oluşturan unsurlardan biri olan milletin her zaman savaşa hazır bir ordu oluşumuna gönüllü katkıda bulunması gerçeği önemlidir.

Ayrıca Türk kağanı Tanrı tarafından bazı güç ve yetkilerle donatılsa da hiçbir zaman kendisini Tanrı-Kral olarak görmemiştir. Monarşik devlet modellerinde ise hükümdar mutlak otoritesini ve bu otoritenin sorgulanamazlığını Tanrının yeryüzündeki iradesini temsil etmesine dayandırmaktadır. Devlet yapısı idarecilerle dayanışma içinde olan halk topluluklarının gayret ve çabalarıyla meydana getirilmiştir. Bu kapsamda devleti kuran ve devlet başkanının başarılı olmasını sağlayan esas unsur millettir. Türkler, devletin milli varlığı koruyan, yaşatan ve geliştiren vazgeçilmez bir kurum olduğunun daima bilincinde olmuşlardır.

Kaynakça

Akat, Mehmet. (1974). "Machiavel, Bodin ve Hobbes'da Monarşi Anlayışı". *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt:40, Sayı: 1-4, ss.553-587.

Arsal, Sadri Maksudi. (1974). *Türk Tarihi ve Hukuk*. İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları.

Avcıoğlu, Doğan. (1979). *Türklerin Tarihi*. İkinci Cilt, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Berber, Oktay (2011), "Türk Kültüründe Töre Kavramının Sosyo-Kültürel ve Siyasi İşlevinin Anlamsal Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme", *VIII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, 21-25 Kasım, İzmir, ss.1-9.

Daver, Bülent. (1993). *Siyaset Bilimine Giriş*. 5. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Donuk, Abdulkadir. (1998). *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.

Durmuş, İlhami. (2008). "Eski Türk Devletlerinin Oluşumunun Temel Unsurları". *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, ss.25-44.

Durmuş, İlhami. (2007). "Türkler'de Cumhuriyet Fikrinin Tarihi Temelleri ve Günümüze Yansımaları". *Gazi Akademik Bakış*, C.1, Sayı:1, ss.25-32.

Ekrem, Erkin. (2006). "Göktürklerden Türklere: Türk Kimliğinin Oluşmasına Tarihsel Bir Bakış". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 2, ss.5-24.

Erdoğan, Aysel. (2014). “İslamiyet’ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy, Kengeş, Kurultay Örneği. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:11, Sayı:1, ss.39-52.

Ergin, Muharrem. (1970). *Orhun Abideleri*. İstanbul: MEB Yayınları.

Erkoç, Hayrettin İhsan. (2008). *Eski Türklerde Devlet Teşkilatı (Göktürk Dönemi)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gömeç, Saadettin. (1996). “Kağan ve Katun”. *Gök Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 15, ss.81-90.

Gökalp, Ziya (2015), *Türkçülüğün Esasları*, 3. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

İnalçık, Halil. (1959). “Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, ss.69-94.

İzgi, Özkan. (1977). “Hunlar ve Göktürkler ve Uygurlarda Geleneksel Festival ve Eğlenceleri”. *İ.Ü. Tarih Dergisi*, Sayı: 31, ss.29-36.

Kabaklı, Çimen Latife (2008), *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayını.

Kafesoğlu, İbrahim. (1997). *Türk Milli Kültürü*, Dördüncü Baskı. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kafesoğlu, İbrahim. (1996). *Türk İslam Sentezi*, İkinci Baskı. İstanbul: Hamle Yayınları.

Kaşıkçı, Osman. (2002). “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı ve Hakanlık”. *Türkler*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, ss.888-893.

Koca, Salim. (2002). “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”. *Türkler*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, ss.823-844.

Mandaloğlu, Mehmet (2012), “İslamiyet’ten Önce Türklerde Toplantı ve Törenler”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:2, ss.211-232.

Niyazi, Mehmet. (2001). *Türk Devlet Felsefesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Orkun, H. N. (1987), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.

Ögel, Bahaeddin. (1972). "Türklerde Kartal ve Kartal Arması". *Türk Kültürü*, Sayı: 118, ss.208-226.

Özdemir, Gürbüz (2014). "Weberyan Anlamda Türklerde Otorite ve Meşruiyet İlişkisi (15. Yüzyıl Osmanlı Dönemine Kadar), *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.9, S.2, ss.69-90.

Özdemir, Gürbüz. (2009). "Batıda ve Türklerde Egemenlik Kavramı". *Dumlupınar Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı: 23, ss.123-138.

Öztürk, Ali. (1973). *Ötüken Türk Kitabeleri*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Roux, Jean Paul. (1997). *Türklerin Tarihi*. Çev. Galip Üstün, Beşinci Baskı, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Taşagıl, Ahmet. (1999). "Eski Türk İdaresi". *Tarih ve Medeniyet*, Sayı: 58, s.58-62.

Yörükan, Yusuf Ziya. (2004). *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık.